

TERCİH ET- VE YEĞLE- (YEĞ TUT-, YEĞ BUL-, YEĞ GÖR-) FİİLLERİNİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

Muna YÜCEOL ÖZEZEN*

ÖZET

Bu çalışma, dil bilgisini bir bütün hâle getiren bütün genel kullanımlara ve genel eğilimlere rağmen, dil bilgisinde sözcüklerin kendilerine özgü bir *hareket kabiliyetleri* ve kendilerine özgü *sınırlılıkları* bulunabileceği düşüncesinden yola çıkarak hazırlanmıştır. Buna göre, ilki birleşik diğeri ise türemiş fiil durumundaki *tercih et-* ve *yeğle-* fiillerinin Türkiye Türkçesi söz dizimindeki kullanım özelliklerinin de diğer bazı fiillere benzeyen yanları olduğu gibi, sözü edilen fiillerin *kendilerine özgü özellikleri* de bulunmaktadır. Çalışmada Türkiye Türkçesinin yakın dönem kimi yazılı metinlerinden elde edilen malzeme üzerinden yola çıkılarak, bu fiillerin bu söz dizimsel özellikleri betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada asıl olarak *tercih et-* ve *yeğle-* fiilleri üzerinde durulmuş olmakla birlikte, tarama sırasında elde edilen ve *yeğle-* ile ilgili deyimleşmiş diğer yapılar (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, söz dizimi, sözcük öbeği, fiil, tamlayıcı.

SYNTACTIC PROPERTIES OF TERCİH ET- AND YEĞLE- (YEĞ TUT-, YEĞ BUL-, YEĞ GÖR-) IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

This study has been prepared to conceive the idea that although general usage and general tendencies at syntactic level comprise grammar holistically, words in grammar may accommodate idiosyncratic flexibility and restraints. This idea can thus be applied to two verbs,

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, mozezen@cu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

tercih et- and *yeğle-* in Turkey Turkish, the former compound verb and the latter derivative verb, both of which carry some idiosyncratic usage as well as some similarities to those of some other verbs. This study has aimed to describe syntactic properties of the two verbs acquiring materials from recently written texts in Turkey Turkish. Although the study has mainly focused on the verbs *tercih et-* and *yeğle-*, it has also examined related formulaic expressions of the verbs (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*).

Key Words: Turkey Turkish, syntax, word group, verb, actant.

Çalışmaya konu olan *tercih et-*, “Arapça isim + Türkçe yardımcı fiil”den oluşmuş bir birleşik fiil; *yeğle-*, “Türkçe isim + isimden fiil yapım eki”nden oluşmuş bir türemiş fiil; *yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-* ise “Türkçe isim + yardımcı fiilden oluşmuş (ve henüz deyim olmaktan tam olarak kurtulamamış) birleşik fiil”lerdir. Bu fiillere Türkçede ilk olarak ne zaman rastlandığı bu çalışmanın amacının dışındadır. Ancak genel olarak *yeğle-* fiilinin en eski metinlerden; *tercih et-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesinden ve *yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-* fiillerinin de Türkiye Türkçesinin ilk dönemlerinden başlayarak kullanıldığı tahmin edilebilir. Sözü geçen bütün yapıların odağını oluşturan ve dizimde belirleyici olan birim Türkçe *yeğ* sözcüğüdür.

Yeğ, bugün Türkiye Türkçesinde herhangi bir dizimsel bağıntı olmaksızın, başlı başına bir “artıklık derecesi” (comparative) (Vardar: 1988, 27) ifade eden tek sözcük olması bakımından dikkate değerdir. Eklemeli- sentetik bir dil olarak Türkçede, artıklık derecesinin, ilk izlenim bakımından, herhangi bir ardıl biçim birimle (ekle, takıyla) ifade edilmesi beklenir. Gerçekten de Türkiye Türkçesinde bugün büyük oranda kullanımdan kalkan +*rAk* eki Eski Türkçeden başlayarak sıfatlarda (veya sıfat görevli diğer birimlerde) artıklık derecesi ifade eden bir ek olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise, bu derecelendirme, ilk izlenim olarak bükünlü-analitik dillerden beklendiği gibi ve Türkçede *en*, *pek* vb. sözcüklerle sağlanan “üstünlük derecesi” (superlatif) (age., 219) ifadesine koşut olarak söz dizimsel yolla (*daha* sözcüğüyle kurulan ve genel dil bilgisi çalışmalarında büyük ölçüde tanımlanmamış bir söz öbeğiyle) ifade edilmektedir. *Yeğ* sözcüğü ise, *daha* ile pekiştirilebiliyor

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

olmakla birlikte, tek başına da “daha iyi, daha yeğ” anlamı vermesiyle diğer sıfatlardan ayrılmaktadır. Böylece bu karşıtlama bağıntısı, *yeğ* ismi gibi *yeğ* sözcüğüyle yapılmış fiil biçimlerinde de doğal bir “birşeyi birşeye, birşeyi birşeyden” dizimini doğurmaktadır. Bu durum *yeğ* sözcüğünün tam karşılığı gibi görünen Arapça *tercih* sözcüğünün Türkçedeki dizimsel kullanımını da belirlemektedir (Gerçi Arapçada “[terazi kefesi] ağır bas-, daha ağır ol-; üstün ol-, baskın çık-” anlamındaki *rüchân* (veya *rücûh*) mücerret sülasi mastarının kıyasi türevi olan *tercih* sözcüğü (Mutçalı: 1995, 309) de çekimlendiğinde Türkçedeki dizimsel kullanımına benzer bir biçimde karşıtlama ilişkisi kurmakta ve buna bağlı olarak da ‘*alâ* edatıyla (harf-i ceriyle) kullanılmaktadır.). Türkiye Türkçesinde bu temel söz dizimsel bağıntılar yanında, ikincil bağıntılar da söz konusudur. Bu temel ve ikincil dizimsel bağıntılar, *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin ilişkilendikleri durum eksiz ve durum ekli tamlayıcılarla ortaya çıkmaktadır. Bu tamlayıcı ilişkileri şu başlıklarla değerlendirilebilir:

1. *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin durum eksiz tamlayıcıları

Durum eksiz tamlayıcılar, zaman, mekan, durum, tarz, araç, sebep vb. bakımlardan bir fiili çevreleyen, onu belli oranlarda somut ve algılanabilir hâle getiren zarf-fiil ekli veya edatlı tamlayıcılardır. Taranan malzemede belirlenen ve *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin durum eksiz tamlayıcılarla kullanıldığı örnek cümleler aşağıda sıralanmıştır:

Arkasından da damdan düşer gibi: “Doğrusu bütün bunları dinlemektense bir güzel sevişmeyi tercih ederdim seninle.” demişti. ÇAB, 120.

“(…) Ayrıca anti-Amerikancılığın kötü yerli sinemacılık için bir sığmak olmasını da önlemek, iyi ulusal filmler çevirmek için gerçek reformlar yapmak gerekiyor. Ayrıca yine çok az sayıda yabancı film alan, üstelik önemli filmlerden çok ticari başarıları yeğliyen Sovyetlerin de aynı biçimde eleştirilmesi gerekir.” ADY, 66, Üstelik, bakıyorlar ki resimli roman, onların romanlarından daha çok okunuyor, tiraj getiriyor, resimli romanı tercih ediyorlar. DCB, 213.

Belki de şiiirlerin zihinle okunmasını istediği için bu kuruluşu yeğlemiştir. DHS, 39.

“(…) Ben de, filmde birçok Alman olsa birinin olumlu bir tip olabileceğini, ama bir tek Alman olduğu için, onun olumsuz bir tip olmasını tercih ettiğimi söyledim. (...)” ADY, 21, Ben olta yapmak için hep ekmekçinin atının kuyruğundan kıl koparmayı tercih ederdim.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

ABB, 70, “(...) Peki ya şu bağımsız arkadaşlarınız? Hani otuzbeş yaşına gelip, hâlâ kendine denk, kendi aklına, fikrine uygun bir erkek bulamadıkları için yalnızlığı tercih edip, ya da boşanıp, artık yoğurdu üfleyen, tek başlarına yaşamı şekillendiren kadınlar? Yirminci yüzyıla daha yeni giren toplumumuzda yalnız yaşayacak kadar güçlü, becerikli ve akıllı bulduğunuz tanıdıklarınız yok mu? (...)” BUG, 104.

Ben Ece Bey tarihini yeğledim gençliğimden beri. DHS, 258.

Biliyordum ki, bir deprem ilk vurgunundan sonra durulur. Buna güvenerek evde oturmayı yeğledim. VGG, 97.

Çoğu şiirler bir uygarlığın tarihidir, ama bir uygarlığın tarihini yazarken insanın soyutlanmasını yeğleyenler de vardır. DHS, 257.

(...); dünyanın bütün acılarına karşın, herkes işinde, gücünde, eğlencesinde; savaşın, işkencenin ve yoksulluğun sorumlularına ateş püsküren inanmış yazar da rakısını yudumlayıp şarkısını dinlemekten geri durmuyor; yıkıma uğrayanlara akçal yardımda bulunanlar bu yardımı genellikle sazlı, sözlü ve göbekli eğlenceler aracılığıyla yapmayı yeğliyorlar. TYY, 67, “Genellikle yakın planları hemen hiç kullanmayan bir çalışma yeğlemiştir. Bunun bir nedeni var mı?” ADY, 138.

Gene de sormadan edemiyor insan: İyi yazı gündem dışı kalınca, romancımız Adnan Benk'in hiç yazmamasını mı yeğlerdi, yoksa yapıtını yerin dibine geçiren bir yazı yazmasını mı? TYY, 99, “(...) Hele Türk olduğumuzu öğrenince, bizim soruları yanıtlamaktansa o bize sorular sormayı yeğledi. (...)” ADY, 227

Gene eskiden muhabirler mutlaka olay yerine gider, olayı görür gelirlerdi. Şimdi, maalesef arkadaşlarımız haberleri telefonla almayı yeğliyorlar. Telefonla öğrendikleri biçimde yazıyorlar haberleri. DCB, 136.

İyi mevkiler alacak yetenek ve kültürde olmasına, arkadaşlarının nüfuzlu yerlerde bulunmasına karşın o hep kenarda kalmayı yeğledi. HTÖ, 8.

(...) her konuda, her alanda ahkâm kesme meraklısı, siz giderken ben geliyordumcu, ben insanın ciğerini okurumcu, her şeyi bilirimci ukalâları, halkın içine karıştıkları iyi görülsün diye pencere önlerini tercih eden salon sosyalistleri, ayağına blucin geçirip omuzuna bir torba takıp büroya gelmeyi emansipelik sanan kuş beyinli egzistansiyalist kızları ile gözlemci bakışlara elbet zengin materyal sağlardı. HTÖ, 198.

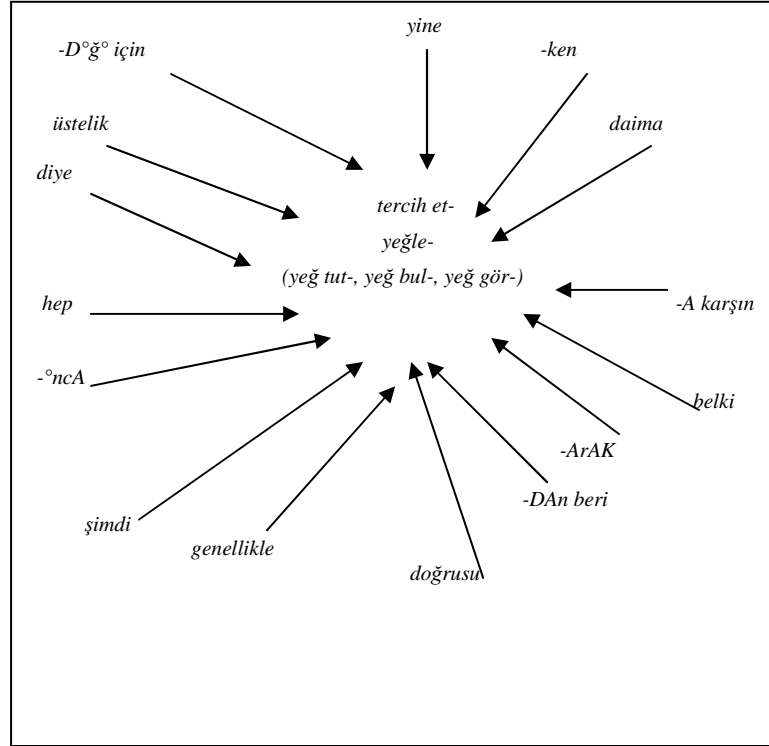
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Kalkıyoruz. Yine çok az konuştuk. Yine hiçbir şey anlatmadım. Yine suskunluğu yeğledik. Sessizliğin dilini mi çözdük, nedir... SİD, 24

“Sebebi kim? Sensin! Yalnızlığımı, daima bana tercih edisin! Bunca senelik bir izdivaç, görüyorum ki ruhunda, en ufak bir iz bile bırakmamış; ben de zannedyordum ki...” AİY, 253

Bu malzeme doğrultusunda *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin şu durum eksiz tamlayıcılarla çevrelendiği ortaya çıkmaktadır:

Şema 1: Türkiye Türkçesinde *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin durum eksiz tamlayıcıları

Şema 1, *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin malzemeyle sınırlı durum eksiz tamlayıcılarını vermektedir. Ancak, durum eksiz tamlayıcıların (cümle ögesi olarak *zarf tümleçlerinin*) durum ekli tamlayıcılara göre daha sınırsız ve değişime açık olduğu bilgisinden hareketle, bu belirlemelerin bütünü kucaklamadığı tahmin edilecektir. Dil Bilgisi ve dil bilim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

çalışmalarında genel olarak “birliktelik kullanımı” ve “eşdizimlilik” olarak adlandırılmaya başlanan (Özkan: 2007, 31) fiillerin durum eksiz tamlayıcılarıyla ilişkileri, fiillerin durum ekli tamlayıcılarla kurdukları ilişkiye göre daha ikincil olmakla birlikte yine de önemlidir ve belirtildiği gibi dil dönemi ve sahasına göre çeşitlenebilir. B. Özkan çalışmasında *tercih et-* fiili için *bütün bütüne, öncelikle, şahsen* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*) fiilleri için *çoğu kez, kendi payıma, neden, sık ve zaman zaman* tamlayıcılarını da belirlemiştir¹.

2- *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin durum ekli tamlayıcıları ve bu fiillerle kurulan cümlelerde temel söz dizimsel yapı

T. Kahraman, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı çalışmasında *tercih et-* fiilinin hangi durum ekli tamlayıcılarla kullanıldığı belirtilmemiştir. Çünkü zaten araştırmacı yalnızca 1988 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından basılan Türkçe Sözlük'teki “maddebaşı” olarak yazılan fiiller üzerinde durduğunu belirtmiştir (1996, 79). Buna koşut olarak çalışmada *yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-* fiilleri de yer almamaktadır. T. Kahraman *yeğle-* fiili için ise ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre *yeğle-* fiilinin “alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcı +i; ikinci derecede çok istediği tamlayıcı +e; kabul edebildiği tamlayıcı +i ve +den”dir (age., 356). *Tercih et-* fiilinin bu açıdan özellikleriyle ilgili betimleme, G. Sev'in *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı* adlı çalışmasında yer almaktadır. Buradaki tespite göre *tercih et-* fiili “/+/Ø/, /+(y)I/, /+(y)I... +(y)A/, /+(y)A, +DA/” tamlayıcılarını almaktadır (2001, 359- 360). Bu çalışma için taranan metinlerde ise *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin durum ekli tamlayıcılarla ilişkilerini gösteren şu cümleler tespit edilmiştir:

* *-mAktAnsA + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)*

Arkasından da damdan düşer gibi: “Doğrusu bütün bunları dinlemektense bir güzel sevişmeyi tercih ederdim seninle.” demişti. ÇAB, 120, Etiye, sütlüye karışmaktansa, iktidarın suyuna gitmeyi, Atatürk'ün icraatını desteklemeyi, hiciv oklarını ancak onun alerji duyduğu İnsanlara yöneltmeyi yeğ gördü. HTÖ, 196, “(...) Kimi yönetmenler ise, özyaşamlarına eğilmektense, daha akılcı, daha mesafeli, daha zihinsel, filmler yapmayı yeğliyorlar. (...)” ADY, 88.

¹ *bütün bütüne* ve *kendi payıma* tamlayıcılarında yer alan +A ekinin durum ifade etmediği, üzerine geldiği anlam birimleri zarflaştırmıştır (bk. Yüceol Özenen: 2008)

* *-mA + iyelik eki + dAnsA + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)*

“(...) Bazen, o da, babam gibi yazmamdansa, yaşamamı tercih ediyor, beni böyle bir yola sürüklüyor zehabına kapılıyordum. (...)” EİK, 36.

* *ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)*

Tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye Türkçesinde sözü edilen fiiller en yaygın olarak bu söz dizimi özelliğiyle kullanılmaktadır.

Ben olta yapmak için hep ekmekçinin atının kuyruğundan kıl koparmayı tercih ederdim. ABB, 70, *Bilim kuruluna, kısa bir süre önce Avustralya'dan katılan Kuş Bilimci Tan, toplantılarda hep, suskun kalmayı yeğliyordu.* GDA, 74, *Evet, Kenan Hulusi, mensure ve hikâyelerine bir şiir boyutu, bir düşünce hayal ve çağrışım ufku sağlamayı yeğ tutmuştu.* BND, 90, *Hızlan: “Mizahın türleri için ne düşünüyorsunuz? Hangisini yeğlerdiniz?”* ABB, 177, *İyi mevkiler alacak yetenek ve kültürde olmasına, arkadaşlarının nüfuzlu yerlerde bulunmasına karşın o hep kenarda kalmayı yeğledi.* HTÖ, 8, *O sıradaki iktidarın, o sıradaki siyasal çıkarı, bir süre için Devlet Başkanlığına tarafsız bir şahsiyetin geçirilmesini yeğ görmüş olacaktı.* HTÖ, 132, *“(...) Zola bir gerçekçidir dedikleri zaman karşıyım buna.. Zola bir ‘visionnaire’ di, bir lirikti. Bir masayı uzun uzun tanımladığı için ona gerçekçi diyebilir miyiz? Ben, bir eleştirmenin filmlerim için kullandığı ‘toplumsal fantastik’ tanımlamasını yeğlerim. (...)”* ADY, 59.

* *eksiz belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)*

“Genellikle yakın planları hemen hiç kullanmayan bir çalışma yeğlemiştir. Bunun bir nedeni var mı?” ADY, 138.

Doğal olarak yeğle- fiilinin edilgen çatıyla kullanımında eksiz belirtme durumundaki (cümle ögesi olarak nesne) bu isim (veya geçici isim) yalın duruma (cümle ögesi olarak özneye) dönüşmektedir: *Peki, ama usun denetimi dışında gerçekleşmesi yeğlenen bir "yazı" düşüncesinden yapıtı kuran dilin gerçektenliğine ve geçerliliğine gelmek bir çelişki değil mi?* TYY, 30.

* *çıkma durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Eleştirmene kolaylık sağladığından tercih edilmiş bir yapım.
DHS, 72.

* **çıkma durumunda bir isim (veya geçici isim) + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

“Bir an önce cezaevine girmeye can atar o zaman. Karısının dırıldırından yeğ bulur gardiyanların azarlarını. (...)” ÇAB, 67.

* **çıkma durumunda bir isim (veya geçici isim) + çok + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

(...) Ayrıca anti-Amerikancılığın kötü yerli sinemacılık için bir sığmak olmasını da önlemek, iyi ulusal filmler çevirmek için gerçek reformlar yapmak gerekiyor. Ayrıca yine çok az sayıda yabancı film alan, üstelik önemli filmlerden çok ticari başarıları yeğliyen Sovyetlerin de aynı biçimde eleştirilmesi gerekir.” ADY, 66, Yapay dekorlardan çok, gerçek bir çevreye yerleştirmeyi tercih ederim olayları... ADY, 16.

* **bulunma durumunda bir isim (veya geçici isim) + çıkma durumunda bir isim (veya geçici isim) + çok + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

Necatigil burada bir mutasavvıf baş eğişliğinden çok, başkaldıran bir ölümlünün yaşama biçimini yeğler, "Kayıplar, soğuklar, dar, susmalı, kâğıtlar, yalnızlık" gururu besler. DHS, 191.

* **eksiz tamlayan durumunda bir isim (veya geçici isim) + yerine + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

(...) Alışılacağına klişeci tutum yerine, hayatın çeşitli ayrıntılarını hep birden içeren, gösteren bir film yapmak istedik, bunu yeğledik. (...)” ADY, 153, Herkes kendisine katılsa daha da mutlu olacaktı, ama şarkının sözlerini kendisi bile beğenmiyordu. Şarkı yerine kuş seslerini dinlemeyi yeğledi. AKM, 53, “Yazmak yerine yaşamayı tercih etmez misin?” sorusunu hatırladım, işte o dakika yaşıyordum. EİK, 149.

* **-AcAk sıfat-füli + yerde + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

(...): görsellikten kaçıp formalizme sığınacak yerde, görselliği, hikâye ve romanın metnine taşınmayı tercih eden bir yazarın, aşağı yukarı kırk yıllık serüveni, somut olarak görülebiliyor. AİY, 10

*** bulunma durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

“Seksenli yıllarda tercih edilen ekonomik politikanın sonucu olarak başlatılan bankerlik olayının toplumda derin yaralar açacağını tahmin etmek zor değildi. Hepimizin çok yakından bildiği sonuçlarıyla 500 bine yakın insan acı ve zor günler yaşadı.” ADY, 210

*** bulunma durumunda bir isim (veya geçici isim) + eksiz belirtme durumunda bir isim (veya geçici bir isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

Böyle bir vaziyette akla gelen bu gibi düşünceler karşısında, üstelik parçaların küçüklüğü de göz önüne alınırsa, mütercimim müstakil hikâyeler tercih etmesi daha iyi olacaktı. BND, 293.

*** bulunma durumunda bir isim (veya geçici isim) + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici bir isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

(...): Doktor Cemile Ceydâda 'ses tellerini ayarlatmış galiba; teftiş hazırlığı esnasında, elleri nefli iş gömleğinin ceplerinde, kafasının dazlağı parıl parıl, dişlerinin arasında duman duman purosunu, mknatsız bakışlarını kan lekeleri gibi oraya buraya bulaştırarak, hepimize emir yağdırırken 'resmi' sesini kullanıyor; asitli, buyurgan, yırtıcı bir ses bu; oysa söyleşilerinde öteki sesini yeğler, yani dolu dolu, sıcacık, 'fazla' kadın olanı!..” AİY, 49, Türkülerin, ağıtların biçimine devrimci özü yerleştiren Gökçe, ikinci kitabında tek kelimelerden oluşan dizeleri yeğlemektedir. DHS, 181.

*** yönelme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

“Böyle kelimelere dökülmemiş bir aşkı yazacağına onu yaşamayı tercih etmez miydin?” EİK, 107.

*** ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici bir isim) + yönelme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)**

Ona ağır ağır: “Sizin de vaktiniz olur, eğer şu evde, bu meyhanede harcamazsanız; lâflamayla, yazıya yeğlemezseniz. (...)” EİK, 99, “(…) Ve sonra ömrümde ilk defa babamın yanında bulunmaktan mutluluk duymadığımı, bir başkasını ona tercih ettiğimi düşündüm. (...)” EİK, 134, Yaman sezgisi ile işin içyüzünü ve belli gelişimini keşfetti.

Turkish Studies

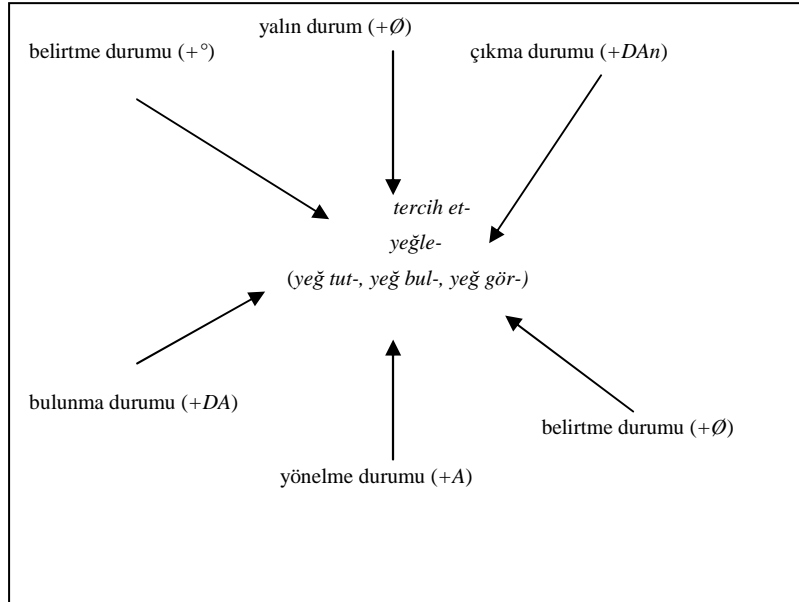
International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Aracılara kürsüsünde kalmayı tercih ettiğini bildirdi. Daha sonra romantik yorumcular, kürsüsünü devletin en yüce mevkiine tercih ettiğini, onun alçak gönüllülüğüne, ruh olgunluğuna ve doygunluğuna verdiler. HTÖ, 132.

* *çıkma durumunda bir isim (veya geçici isim) + ekli belirtme durumunda bir isim (veya geçici bir isim) + yönelme durumunda bir isim (veya geçici isim) + tercih et- veya yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-)*

Ama aynı yazarın görüşünü benimseyerek yaşlı ressamın "bir tür sanat sanrısının kurbanı olduğunu, bu sanrı yüzünden boş bir düşün ardından koşmayı gerçeğin resmini yapmaya yeğ tuttuğunu, bu yüzden artık yapıtı değil de yapıtı konusundaki düşüncesini gördüğünü söylediğimiz zaman da yazarın bildirisini açıklamaktan çok, anlatısını özetlemiş oluruz. TYY, 22, Bana sorulacak olsa, o eski binayı estetik bakımdan yenisine yeğlerim. DHS, 164.

Buna göre tercih et- ve yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-) fiillerinin alabildikleri durum ekli tamlayıcılar aşağıdaki şemada gösterilmiştir (Cümlede özneyi veren yalın durum, doğal olarak yalnız bu fiillerin değil bütün fiillerin vazgeçilmezidir ve Türkçede istisnalar hariç, oluş veya kılışın mantıksal bir zorunluluğudur.):

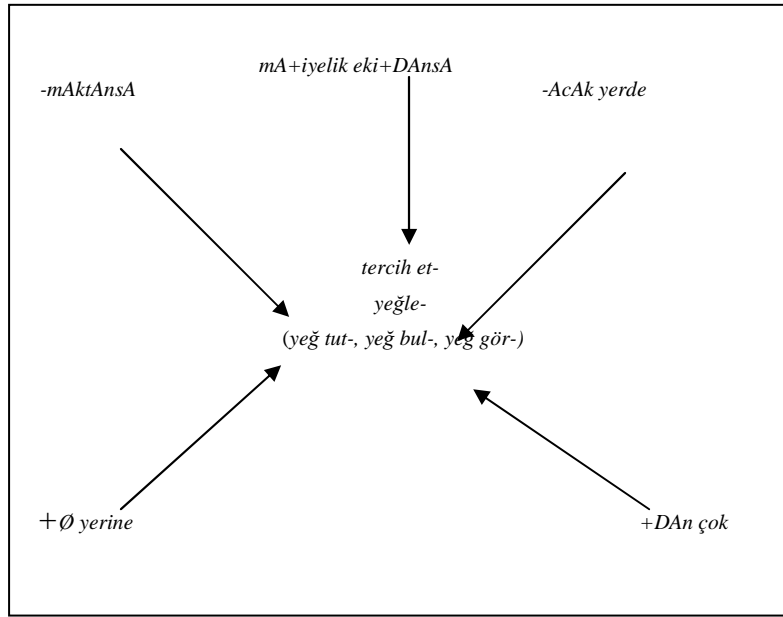

Şema 2: Türkiye Türkçesinde tercih et- ve yeğle- (yeğ tut-, yeğ bul-, yeğ gör-) fiillerinin durum ekli tamlayıcıları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Şema 2, *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin Türkiye Türkçesindeki genel dizim özelliklerini ve dizim içindeki genel hareket alanlarını da vermektedir. Söz konusu fiiller bu tamlayıcılardan birkaçını da aynı anda üzerlerine çekebilmektedir. Ancak, örneklerde en fazla olarak ve karşıtlamanın doğal bir sonucu olarak *isim (veya geçici isim)+°*, *isim (veya geçici isim)+A* *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) ve *isim (veya geçici isim)+°*, *isim (veya geçici isim)+DAn* *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) dizimleri dikkati çekmektedir. Ayrıca söz konusu fiillerin bu formüllemelerin ötesinde kimi *sınırlılıkları*, *kendine özgümlükleri* veya başka fiillere benzeyen ve benzemeyen daha özel başka bağıntıları olduğu da görülmektedir:

Şema 3: Türkiye Türkçesinde *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin diğer dizim özellikleri

Şema 3'te de görülen belirlemelere göre *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin diziminin ortaya çıkmasında “birşeyin yerine olarak” anlamı etkindir. *mA+iyelik eki+DAnsA*, *-mAktAnsA*, *-AcAk yerde* ve *+Ø yerine* kullanımlarında bu anlam belirgindir. Yine bu dizimlerde yer alan şart ekleri de şart anlamı vermemektedir. *+DAn çok* diziminde ise “birşeyden fazla olarak” anlamı vardır ve bu son dizimde “birşeyin yerine olarak” anlamı daha dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

tercih et- birleşik fiilinin isim değişkeni olan *tercih* ve *yeğle-* fiilinin kökü (veya *yeğ tut-*, *yeğ gör-*, *yeğ bul-* birleşik yapılarının isim değişkeni) olan *yeğ* sözcükleri isim cümlesi kurabilmektedir. Ancak bu tür durumlarda *yeğ* ismi büyük ölçüde +DAn durum ekli bir tamlayıcıyla kullanılmakta, *tercih* ise *tercih et-* fiilinin dizim özelliklerini potansiyel olarak barındırmakla birlikte büyük ölçüde durum ekli tamlayıcılar olmaksızın kullanılmaktadır. "...aa, elbet ona duyururuz: gelip gelmemek, kendi tercihi! Tek şartımız, gazetenin adının zikredilmesi, evet! Çok teşekkür ederim..." AİY, 112, "Paramız yoktu Kemal. Ama mutluyduk. Sizin gibi büyük evde oturmazdık, ama nohut odamız, bakla sofamız saraydan yeğ idi." SİD, 74 gibi.

Bunun yanında *tercih* isminin büyük ölçüde genel anlamda bir isim olarak kullanılması olası iken, *yeğ* isminin isim cümlesinin *yüklem*ini oluşturmak dışında bir kullanımı olası değildir: Bu kullanım özelliği, *tercih* sözcüğünün, Türkçede, bir mastar olarak Arapçada gereksinim duyduğu durumlardan bağımsız olarak ve asıl isim biçiminde kullanılabilmesiyle; *yeğ* sözcüğünün ise isimden çok sıfat sınıfında yer alması ve karşılaştırma ifade etmesiyle, buna bağlı olarak da +DAn ekli tamlayıcıyla kurduğu güçlü bağla ilgili olmalıdır: *İriyari garson, birleştirilmiş iki masadaki 'hacıağalara' servis yapıyor: "...her ne kadar bunlara simdik 'kıro' denoorsa da, bendenizin tercihi 'hacıağ'a'dır; vakt-i zamanında böyle tesmiye etmiş idik!"* AİY, 156 (ancak *İriyari garson, birleştirilmiş iki masadaki 'hacıağalara' servis yapıyor: "...her ne kadar bunlara simdik 'kıro' denoorsa da, bendenizin (?) yeği 'hacıağ'a'dır; vakt-i zamanında böyle tesmiye etmiş idik!"*) ve *Çünkü onlar doğudan batıya bakmışlar, gerek politik gerek edebi tercihlerinde onun kadar isabetli davranmamışlardı.* DHS, 68 (ancak *Çünkü onlar doğudan batıya bakmışlar, gerek politik gerek edebi (?)yeğlerinde onun kadar isabetli davranmamışlardı.*) gibi.

Değerlendirme

Belgelenebilen en eski dönemlerden başlayarak, Türkçenin onu tarihsel süreçler içerisinde bir bütün hâline getiren genel sözdizimsel özellikleri vardır. Farklı dönemler ve sahalarda ortaya çıkan kimi farklılıklar, bu genel karakteri değiştirecek düzeyde değildir. Böylelikle, herhangi bir sözcüğün söz dizimi içerisindeki kullanım özellikleri, büyük ölçüde bu genel ilkelere uygunluk gösterir. Ancak, yine de her sözcüğün gerek anlam gerek kalıplaşma eğilimleri gerekse söz dizimsel özellikleri bakımından kendi sınırlılıkları olabilir ve sözcükler kendilerine özgü birtakım dil bilgisel davranışlar gösterebilirler. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde yer alan *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin dizimsel özellikleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

bu açıdan incelenmiştir. Fiiller doğal olarak üzerlerine aldıkları durum ekli ve durum eksiz tamlayıcılar bakımından diğer fiillerle büyük benzerlik göstermektedir. Ancak fiillerde yer alan Arapça *tercih* veya Türkçe *yeğ* sözcüklerinin içerdikleri anlamlar gereği, fiiller belirtme durumundaki bir tamlayıcıyı büyük bir sıklıkla almaktadırlar. Fiillerin durum eksiz tamlayıcılarla ilişkileri ise, durum eksiz tamlayıcıların genel olarak değişken ve hareketli bir görünümde olması bakımından çok çeşitlidir. Böylece taranacak başka metinlerden fiillerin daha başka durum eksiz tamlayıcılarla ilişkilendikleri örnek cümleler tespit etmek olasılığı her zaman vardır. Öte yandan *tercih et-* ve *yeğle-* (*yeğ tut-*, *yeğ bul-*, *yeğ gör-*) fiillerinin, *mA+iyelik eki+DAnsA*, *-mAktAnsA*, *-AcAk yerde* ve *+Ø yerine* ve *+DAn çok* yapılarıyla kurdukları dizimsel ilişki, genel söz dizim özelliklerinden daha sınırlı ve daha özel olması bakımından dikkate değerdir.

TARANAN ESERLER²

- ABB = BOYSAN, Aydın (2005), *Binbir Yaşam Sahnesi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi (deneme, anı).
- ADY = DORSAY, Atilla (1986), *Yüzyüze (Sinemacılarla Konuşmalar)*, İstanbul: Çağdaş Yayınları (söyleşi).
- AİY = İLHAN, Attilâ (1999), *Yengecin Kıskaçı*, İstanbul: 2. Baskı Bilgi Yayınevi (öykü).
- AKM = KUTLU, Ayla (2007), *Merhaba Sevgi*, İstanbul: 10 Baskı Bilgi Yayınevi (roman).
- BND = NECATİGİL, Behçet (1999), *Düzyazılar 1*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları'nda 1. Baskı (biyografi).
- BUG = UZUNER, Buket (1990), *Güneş Yiyen Çingene*, İstanbul: 2. Baskı Gur Yayınları (öykü).
- ÇAB = ALTAN, Çetin (1998), *Bir Avuç Gökyüzü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi (roman).
- DCB = CEYHUN, Demirtaş (1985), *Babıali'nin Şu Son kırk Yılı*, İstanbul: 2. Baskı Milliyet Yayınları (anı).
- DHS = HIZLAN, Doğan (1996), *Saklı Su*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (biyografi, eleştiri).

² Malzeme, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü öğretim görevlisi Bülent Özkan'ın, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi'nden uzman B. Tahir Tahiroğlu'nun katkılarıyla oluşturduğu metin arşivinden elde edilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

-
- EİK = EMİNE, Işın (1995), *Kaf Dağı'nın Ardında*, İstanbul: 3. Baskı Ötüken Yayınları (roman).
- GDA = DAYIOĞLU, Gülten (2003), *Alacakaranlık Kuşları*, İstanbul: Altın Kitaplar (roman).
- HTÖ = TANER, Haldun (1983), *Ölür İse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil*, İstanbul: Cem Yayınevi (biyografi, anı).
- SİD = İLERİ, Selim, (2002), *Dostlukların Son Günü*, İstanbul: Doğan Kitapçılık (öykü).
- TYT = YÜCEL, Tahsin (1995), *Yazın, Gene Yazın*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (deneme).
- VGG = GÜNYOL, Vedat (2001), *Gün Ola Harman Ola*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (deneme).

KAYNAKÇA

- KAHRAMAN, Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 654, Ankara 1996.
- MUTÇALI, Serdar, *El-Mu'cemü'l-Arâbiyyü'l-Hadîs / Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları: 1, İstanbul, 1995.
- ÖZKAN, Bülent, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği* (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2007.
- SEV, Gülsel, *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 794, Ankara 2001.
- Türkçe Sözlük*, 10. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 549. Ankara 2005.
- VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, ABC Kitabevi, İstanbul 1988.
- YÜCEOL ÖZEZEN, Muna, "Türkiye Türkçesinde -A ve +A ekli zarflar", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 2, Adana 2008, ss. 329- 344.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*